

immár mint a költészet ismétlőfegyvere
ne tétovázz dúdold hadard gyere gyere

kékből sárgából keverd ki: az a ZÖLD
légy mafla egyszerű és csak azt közöld

ami mindennapos – közhely – útszéliség
minden nap: új PÁRIZS! – *megér egy misét*

BEVEZETŐ DIDEROT „BESZÉLGETÉSEI”-HEZ

A polgárság emancipálódásának fontos eszköze a XVII. és XVIII. század folyamán a polgári nyilvánosság fórumainak megteremtése, amelyeken érvényesítheti és propagálhatja értékeit, világnézetét. *„Amíg a polgári nyilvánosság intézményei eredetükben az udvarról leváló nemesi társasághoz tapadnak, addig a színházakban, múzeumokban és hangversenyeken formálódó »nagyközönség« szociális származása szerint is polgári. Befolyása 1750 táján kerekedik felül. Már a morális heti iratokban, amelyek egész Európát elárasztják, az az ízlés fejeződik ki, ami a középszerű PAMELÁ-t a század bestsellerévé teszi. Ez egy polgári olvasóközönség igényeiből ered, s ezek az igények később a polgári tragédia és a pszichológiai regény irodalmi formáiban találják meg igazi kielégülésüket. Sajátos szubjektivitás forrásaiból fakadnak azok a tapasztalatok, melyekkel kapcsolatban az önmagát szenvedélyesen vizsgáló közönség felvilágosítást és egymás közti megértést keres a magánemberek nyilvános okoskodásában: ezek otthona, betű szerinti értelemben, a patriarchális kiscsalád világa. Ismeretes, hogy miután ez kiemelkedett a családstruktúrájának a kapitalista átalakulással már évszázadok óta érlelődő változásaiból, a polgári rétegekben dominá-*

ló típusként konszolidálódik.” (Jürgen Habermas: A TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁG SZERKEZETVÁLTOZÁSA. Gondolat, 1971. 69. o.) A színház meghódítása a polgárság által új drámatípust is követelt. A dráma Arisztotelész POÉTIKÁ-ján és Horatius ARS POETICÁ-ján alapuló klasszikus-neoklasszikus-klasszicista poétikája két drámatípust rögzített, a tragédiát és a komédiát. A kettőt a rendi klauzula polárisan külön tartotta, amennyiben a tragédia uralkodók és rendileg magas státusú figurák körében játszódik, a komédia ellenben a közemberekében. A polgár figurája tehát be volt zárva a komédia határai közé. (A tragédia és a komédia közti űrben lebegett ugyan néhány drámatípus – az egyszerűség kedvéért foglalja össze most itt őket a Plautus AMPHITRUÓ-jának prologusából származó „tragikomédia” elnevezés, de ez mindig vita tárgya, pozíciója mindig labilis volt.) A polgári világ megemlése a színházban-drámában Angliában kezdődött; Richard Steele THE TENDER HUSBAND-ja indította el 1704-ben a sentimental comedy típusát, ennek hatására született meg Franciaországban a comédie larmoyante (könnyfakasztó komédia) – legjelentősebb alkotó-

ja Nivelles de la Chaussée –, illetve a német Rührstück, melynek művelői közül Christian Gellert emelkedik ki. Az igazi áttörést azonban nem hozhatta meg a komédia patetizálása, a drámai műnem hierarchiájának a csúcsát, a tragédiát kellett meghódítani a polgárság számára, pontosabban: a polgári dráma köztes típusait kellett megteremteni, amelyek között olyan is van, amely felér a klasszikus tragédia határáig. Ez az új típus George Lillo *A LONDONI KERESKEDŐ AVAGY GEORGE BARNWELL TÖRTÉNETE* című darabjával született meg, amely 1730-ban került színre, és a következő évben jelent meg nyomtatásban, s noha nem viselte még a „polgári tragédia” elnevezést, megfelelt e rövidesen megfogalmazódó kategóriának. A „tragédie bourgeoise” kifejezés 1733-ban bukkan fel először Michel Linant francia szerző egy levelében, s 1741-ben így nevezi egy színházi kritikus Paul Landois SYLVIE című egyfelvonásosát, amelyről Diderot-nál is olvashatunk. Lillo polgári tragédiája rendkívül nagy hatást váltott ki mind Franciaországban, mind Németországban. A következő példaadó lépés a polgári tragédia megszilárdulásához vezető úton Edward Moore *A JÁTÉKOS*-a volt 1753-ban.

A polgári dráma elméletét – ezekhez az angol kezdeményekhez kapcsolódva – Diderot dolgozta ki elsőként és máris a legmagasabb szinten. A klasszicista színházzal már 1748-ban megjelent regényében, a *FECSEGŐ CSECSEBECSEK*-ben leszámolt. Ha itt még nem volna világos, hogy érdeklődésének tárgya nem annyira a dráma, mint inkább a színház, hogy a dráma mint a színház alkotórésze érdekli, úgy 1751-ben megjelent filozófiai műve, a *LEVÉL A SÜKETEKRŐL ÉS NÉMÁKRŐL* a színházi gesztusnyelv hangsúlyos tárgyalásával határozottan érzékelteti megközelítésének irányát. A polgári színház – s ezen belül a polgári dráma – elméletének megalkotá-

sára az ötvenes évek közepén szánta el magát, s az *ENCIKLOPÉDIA* hatodik kötetének megjelenése (1756. május 1.) után látott neki, mégpedig különös, fikciós formában. A fikció szerint egy Dorval nevű barátja *A TÖRVÉNYTELEN FIÚ* címmel darabot ír családjá és saját életének egy drámai epizódjából, a darabot a valóságos szereplők otthon előadják, az előadásra Dorval meghívja Diderot-t, aki utána elkéri tőle a dráma szövegét, majd észrevételeit három beszélgetésben megvitatja a szerzővel. Dorval ezekben a beszélgetésekben fejt ki – Diderot – esztétikáját a polgári színházról (drámáról). Diderot *A TÖRVÉNYTELEN FIÚ*-t s a hozzá csatolt *DORVAL ÉS ÉN* című három beszélgetést egységnek, „*egyfajta regény*”-nek tekintette. Vidéken, Massyban, kiadójának, Le Bretonnak a házában írta, ahol nyár végén három hetet töltött – a táj, a természet jelenléte a beszélgetésekben persze írói fogás, de van valóságos motivációja. Diderot szeptember első felében visszatért Párizsba; novemberben megbeszélte művét barátjaival Madame d’Epinay chevrette-i kastélyában; az egész szövegegyüttes 1757 februárjában jelent meg nyomtatásban. A polgári színház (és dráma) elméletének ez az első nagy kifejtése természetesen élénk vitákat váltott ki (ellenfelei azzal is megvádolták Diderot-t, hogy *A TÖRVÉNYTELEN FIÚ*-ban Goldoni *AZ IGAZ BARÁT* című darabját plagizálta), de egyértelműen termékenynek bizonyult. Még megjelenésének évében három további kiadás követte, a következőben egy újabb. Könyvként a munka a XVIII. század végéig sikeres volt, maga a dráma azonban, amelyet csak 1771-ben mutattak be, csupán mérsékelten.

Diderot már a beszélgetések végén jelzi, hogy újabb darabot szándékozik írni *A CSALÁDATYA* címmel. Ez 1758 májusára készült el, de Diderot most is csak egy elméleti munkával kiegészítve látta teljesnek művét. Az *ÉRTEKEZÉS A DRÁMAI KÖLTÉ-*

gia súlypontja a fordulatossá cselekményről az egyetlen szereplőben és a több szereplő között lejátszódó pszichológiai dráma szakaszaira kerül át.

A pszichológia – a pszichológiai realizmus – előtérbe kerülésével függ össze Diderot egy másik, jövőbe mutató gondolata: a színház nem verbális jeleinek megnövekedett jelentősége, olykor dominanciája. Ezek közül a némajátéknak, tehát a gesztusnyelvnek szenteli a legnagyobb figyelmet, de hangsúlyozza a szöveg meta-kommunikatív dimenzióinak, az intonációnak, a hangsúlyozásnak, a tagolásnak, a szüneteknek stb. döntő jelentőségét is. Mindezek a nem verbális kifejező- és ábrázolóeszközök a XIX. századi naturalizmustól kezdve elementáris jelentőségre tesznek majd szert a színháztörténetben, olyannyira, hogy végül a posztmodern, nem „logocentrikus” színházban teljesen eluralkodnak a verbalitás fölött, sőt minimalizálják, esetleg ki is szorítják azt.

Végül Diderot harmadik modern felismerése, hogy az emberek viselkedését nagymértékben determinálja társadalmi helyzetük, szerepük. Diderot a „*condition*” (olykor „*état*”) szóval élt, amelynek az ő szóhasználata által nyert komplex jelentését nem lehet magyarul pontosan visszaadni. (Lessing „*Stand*”-nak fordította, a HAMBURGI DRAMATURGIA magyar fordításában „*hívatásrend*” áll.) Magyar szótári

megfelelői közül a „*társadalmi helyzet vagy rang vagy állás*” közelíti meg a leginkább, de Diderot konkrét példái azt sugallják, hogy a szociológiai szerepelmélet jegyében értett „*társadalmi szerep*” még találhatóbb. Amikor Diderot azt mondja, hogy „*már nem szigorú értelemben vett jellemeket, hanem jellegzetes társadalmi szerepeket (conditions) kell színpadra állítani*”, közvetlenül Molière nagy jellem-típus-komédiáira gondol, de rögtön továbblép, és a társadalmi szerepet a polgári dráma valamilyeni fajtájának alapjává teszi. A gondolat súlyához képest kifejtése itt meglehetősen nagyvonalú, de Diderot számos más írásából – elméletiekből és szépirodalmiakból egyaránt – kiderül, hogy teljes komplexitásában átlátta a problematikát, amely nemcsak a társadalmi szerep jellemet determináló erejét, hanem a társadalmi szerep és a jellemből fakadó emberi érzület, röviden: ember és szerep lehetséges konfliktusát is magában foglalja. Mindenesetre a társadalmi szerep modern jelentőségét Diderot itt, a polgári színház elképzelésekor fedezte fel a művészet, az esztétika számára.

A DORVAL ÉS ÉN, A TÖRVÉNYTELEN FIÚ-HOZ csatolt három beszélgetés egészen a színházi avantgardizmusig a színházról való gondolkodás leginnovatívabb, legperspektivikusabb műve.

Fodor Géza

Denis Diderot

BESZÉLGETÉSEK „A TÖRVÉNYTELEN FIÚ”-RÓL (I)

Lőrinszky Ildikó fordítása

A SZÍN MŰ CSELEKMÉNYÉNEK ÖSSZEFOGLALÁSA*

Prológus

Dorval bemutatása után Diderot elmeséli a darab történetét: az átélt eseményekből Dorval apja kérésére született színdarab, hogy így állítsanak örök emléket a történeteknek, és szolgáljanak épületes példával a szereplők leszármazottai számára.

Első felvonás

Az izgatott Dorval kora reggel indulni készül. Inasa, Charles méltatlankodik. Dorval nem távozhat anélkül, hogy elbúcsúzna házigazdájától: barátjától, Clairville-től, Rosalie-től, Clairville szerelmétől és Constance-tól, Clairville özvegy nővérétől. Ekkor Constance lép a szalonba. Megtudja, hogy Dorval távozni készül, s meglepetésében elárulja a férfinak, hogy szereti (4. jelenet). Váratlanul megérkezik Clairville, így barátja kitérhet a kínos válasz elől. Clairville arra kéri Dorvalt, hogy elutazása előtt járjon közben az érdekében Rosalie-nál, aki egy idő óta mintha elhidegült volna tőle (6. jelenet). A zárómonológ Dorval tanácsstalanságát tárja elénk: ő is szerelmes Rosalie-ba (7. jelenet).

Második felvonás

Dorval tépelődik. Rosalie eközben szolgálójának, Justine-nek bevallja, hogy már nem szereti Clairville-t, ekkor színre lép Dorval. Beszélgetésük során kiderül, hogy Rosalie szerelmes Dorvalba, az erény mintaképét csodálja benne (2. jelenet). Ekkor Clairville lép a szalonba, így a beszélgetés megszakad anélkül, hogy bármi jóvátehetően elhangozhatott volna. Dorval zavarában azt tanácsolja barátjának, hogy ne veszítse el a reményt, és várja meg a lány édesapjának visszaérkezését. Ezután Dorval kétségbeesett monológja következik: hiába erényes, mindenkit boldogtalanná tesz maga körül (5. jelenet). Levelet kap Rosalie-tól: a lány lelkiismeret-furdalástól gyötörve a segítségét kéri. Dorval mélységes elkeseredésében válaszolni próbál a lánynak, amikor szólítják, hogy Clairville bajba került. Dorval rohan, hogy megmentse barátját, aki összetűzésbe keveredett két ismeretlennel. Ekkor Constance lép a szalonba, meglepve látja, hogy Dorval ilyen hirtelen elhagyta a házat, az asztalon ott találja a megkezdett levelet: „Szeretem, és menekülök... ó, istenem! Már így is túl későn!” – olvassa Constance, aki azt hiszi, hozzá szólnak a sorok. Az asszony megfogadja, hogy mindenáron megakadályozza a fiatalember távozását.

* Lásd Denis Diderot: *LE FILS NATUREL ET LES ENTRETIENS SUR LE FILS NATUREL* (1757). Jean-Paul Caput jegyzetével. Párizs, Librairie Larousse, 1970. 11–13. o.

Harmadik felvonás

Az erény próbatételei. Clairville elárulja barátjának, miért verekedett meg ellenfeivel élete kockáztatása árán is: a két ismeretlen azt állította, hogy Dorval azért hagyja el a házat, mert Constance szereti őt, Dorval viszont Rosalie-t szereti. Dorval szörnyen kínos helyzetbe kerül, Clairville viszont ragyog a boldogságtól, amikor Constance – az asztalon talált levélre hivatkozva – felfedi előtte a „kölcsonös” vonzalmat, mely barátjához fűzi. Dorval jéggé dermed, Clairville nem érti, mi lelte. Rosalie a szalonba siet, hogy megtudja, miként végződött a párbaj. Amikor Clairville elmondja a lánynak, hogy Dorval szíve hajlandóságát követve nőül veszi Constance-t, Rosalie majdnem elájul fájdalomában, és eltaszítja magától Clairville-t: „Ne érjen hozzám... gyűlölöm” (4. jelenet). Clairville magába roskad. Ekkor jelentik, hogy megérkezett André, Rosalie apjának szolgálja. André hosszasan elbeszéli kálváriájukat: Amerikából hazafelé hajójuk a francia partok közelében az angolok fogságába esett; André gazdájával együtt egy mocskos börtönben raboskodott, ahol oda is vesztek volna, ha nem siet segítségükre az öregember angliai üzlettársa, aki megmenti és hazajuttatja őket. Rosalie apja tehát viszontláthatja gyermekeit, de vagyonát elvesztette (7. jelenet). Clairville bejelenti Dorvalnak, hogy ezek után biztosan le kell mondia Rosalie-ról, hiszen a lány szegénységre jutott, s azt a keveset, amije van, édesapja és övéi támogatására kell fordítania. Dorval egy fájdalmas monológ során emberfeletti erőfeszítésre szánja el magát: úgy akarja lehetővé tenni Rosalie és Clairville házasságát, hogy vagyona felét a lánynak adja anélkül, hogy áldozatát bárki megsejthetné: mindenkivel elhitheti, hogy az elveszett hajó biztosítva volt (9. jelenet).

Negyedik felvonás

Rosalie-t mélységesen felháborítja Dorval hitszegése. Constance vigasztalja, de hiába próbál a lányban gyengéd érzelmeket ébreszteni Clairville iránt. Dorval mindent megtesz annak érdekében, hogy Constance elhidegüljön tőle. Kiábrándító képet fest magáról, de hiába, az asszonynak minden ellenvetésre megvan a válasza: a társadalomnak szüksége van az olyanokra, mint Dorval; a férfi erényes életével példát mutathat gyermekeinek, akik a fejlődésnek hála már egy jobb világban fognak felnőni. Az erénynek nincs szüksége nagy vagyonra, s az ember származásának (Dorval törvénytelen fiú) egyáltalán nincs jelentősége (3. felvonás). Dorval azt tanácsolja Clairville-nek, hogy ne mondjon le Rosalie-ról. Clairville, akibe lassan visszatér a remény, mindenképpen nőül szeretné venni a lányt. Azt tervezi, hogy származása ellenére tisztos polgárként fog dolgozni, és kereskedőként szilárdítja meg szerény anyagi helyzetüket. A felvonás Dorval monológjával ér véget, aki mindent feláldozott – vagyonát, szenvedélyét, szabadságát –, s elhatározza: maga fogja rábeszélni Rosalie-t, hogy feleségül menjen Clairville-hez (7. jelenet).

Ötödik felvonás

Az erény győzelme. Rosalie értesíteni akarja apját, hogy ne jöjjön e végzetes házba, amikor Clairville ismét megpróbálja elnyerni a lány kegyeit. Rosalie elbizonytalanodik, de még nem tudja elszánni magát a döntésre. Figyelmezteti Clairville-t, hogy óvakodjék Dorvaltól – a szerelmes Clairville vakon bízik barátjában, és egy szavát sem érti. Ekkor megérkezik Dorval, aki kettesben marad Rosalie-val. Elmagyarázza a lánynak, hogy az ember csak nyugodt lelkiismerettel élhet; Clairville-ben tisztességes, szerető férjre lelhet, míg ők ketten soha nem lehetnek egymáséi, hiszen egész életüket

megbélyegezné a szégyen. Dorval már erőt vett magán: most Rosalie-n a sor. A lány végül megadja magát, beszélni akar Constance-szal, és szívében újra gyöngédséget érez Clairville iránt (3. jelenet).

Ekkor lép színre az aggastyán. Dorval azonnal felismeri benne apját, Lysimond-t. Rosalie és ő tehát testvérek. A jó öreg áldását adja a két párra, majd bejelenti, hogy nagy vagyont hagy rájuk, fogságba esése során nem érte komoly veszteség. Rosalie semmit nem ért, az öregember magyarázata során minden titokra – így Dorval önfelelődozására is – fény derül (5. jelenet).

Epilógus

Diderot elmeséli, hogy az utolsó jelenetet nem nézhette végig: mivel Lysimond már nem volt az élők sorában, egy másik öregember vette át a helyét, ám a szereplők annyira a történetek hatása alá kerültek, hogy nem tudták végigjátszani a darabot. Diderot-t az előadás alatt olyan mélységes szomorúság fogta el, hogy elgondolkodott: vajon a képzelet szülte a művet, vagy valós eseményekre épül. Amikor ismét találkozott Dorvallal, elkérte tőle a kéziratot, hogy kritikus szemmel újraolvassa, mert – mint mondja – annyira magával ragadta a színészek játéka, hogy képtelen volt véleményt mondani a drámáról. A szöveg elolvasása után Diderot és Dorval megvitatja a darabot – ez a három BESZÉLGETÉS témája.

BESZÉLGETÉSEK **„A TÖRVÉNYTELEN FIÚ”-RÓL***

Bevezetés

Azt ígértem, elmondom, miért nem hallottam az utolsó jelenetet, hát tessék. Lysimond már nem volt az élők sorában. Megkérték egy barátját, aki közel egyidős volt vele, s aki természetével, hangjával és fehér hajával is emlékeztetett rá, hogy helyettesítse a darabban.

Az agg belépett a szalonba, Clairville és André vállára támaszkodva, ugyanúgy, mint korábban Lysimond, azokban a ruhákban, melyeket barátja a börtönből hozott magával. Ám alighogy meglátták – mivel a cselekmény e mozzanata az egész család emlékezetébe idézte azt az embert, akit nem sokkal ezelőtt veszítettek el, s akit olyannyira tiszteltek és szerettek – senki nem tudta visszafojtani a könnyeit. Sírt Dorval; sírt Constance és Clairville; Rosalie könnyeivel küszködött, és elfordította tekintetét. A Lysimond-t alakító aggastyánt megrendítette a látvány, és ő is sírva fakadt. A fájdalom, mely gazdáik után a szolgákon is úrrá lett, mindenkin elhatalmasodott; így nem játsozták végig a darabot.

Amikor már senki nem maradt a szalonban, előbújtam rejtekhelyemről, és hazain-

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: Denis Diderot: ENTRETIENS SUR LE FILS NATUREL. In: Denis Diderot: OEUVRES ESTHÉTIQUES. Sajtó alá rendezte Paul Vernière. Párizs, Classiques Garnier, 1959. 77–175. o.

dultam ugyanazon az úton, melyen idefelé jöttem. Útközben a szememet törölgettem, és így vigasztaltam magam, mert szomorú volt a szívem: „Igen jó ember vagyok én bizony, ha ennyire érzékenyülök. Hiszen ez az egész csak komédia. A téma szöveget ütött Dorval fejébe. Ő párbeszédeket írt belőle a maga elképzelése szerint, s ma azzal múltatták az időt, hogy bemutatták a darabot.”

Csak hogy néhány részlet gondolkodóba ejtett. Dorval történetét mindenki ismerte erre felé. Az előadás olyan életszerű volt, hogy több ízben megfeledkeztem róla, hogy néző vagyok, olyan néző, akiről a színészek nem tudnak, és majdnem előbújtam rejtekhelyemről, így nem sok hiányzott hozzá, hogy hús-vér ember kerüljön a színpadra. Meg aztán hogyan egyeztessem össze a történeteket elgondolásaimmal? Ha e darab csak egy a sok közül, a szereplők miért nem tudták eljátszani az utolsó jelenetet? Mi állt annak a mélyeséges fájdalomnak a hátterében, melyet a Lysimond-t alakító aggasztán látványa váltott ki belőlük?

Pár nappal később felkerestem Dorvalt, hogy köszönetet mondjak azért az elbűvölő és kegyetlen estéért, melyben az ő előzékenysége folytán lehetett részem...

„Szóval tetszett?...”

Szeretem kimondani az igazságot. Ő meg szerette hallani; azt feleltem, a színészek játéka annyira magával ragadott, hogy képtelen volnék bármi egyébről nyilatkozni; egyébként pedig, mivel nem hallottam az utolsó jelenetet, nem ismerem a darab végkifejletét; de ha kölcsönadná nekem a művet, elmondanám a véleményemet...

„A véleményét! Mintha nem tudnám már most is, amit igazából tudni akarok! Egy darab sokkal inkább arra való, hogy eljátsszák, mintsem hogy elolvassák; a bemutató elnyerte tetszését; ezzel tökéletesen beérem. De tessék, itt a darab; olvassa el, aztán majd visszatérünk rá.”

Hazavittem Dorval művét; figyelmesen elolvastam, aztán másnap és az azt követő két napon beszélgettünk róla.

Íme hát beszélgetéseink. De micsoda különbség van aközött, amit Dorval mondott, és amit én írok le!... A gondolatok talán ugyanazok; de már nem ragyogja be őket lángelméje... Hiába igyekszem felidézni magamban, milyen benyomást tett rám a természet látványa és Dorval jelenléte. Sehogy sem sikerül; nem látom többé Dorvalt; nem hallok a hangját. Magam vagyok a porosodó könyvek közt, a dolgozószoba félhomályában... és erőtlén, szomorú és hideg sorokat vetek papírra.

Dorval és én

Első beszélgetés

E napon Dorval hasztalanul próbált egy ügy végére járni, amely hosszú idő óta viszályt szított két környékbeli család között, és amely mindkettőt a tönk szélére juttathatta. Dorvalt szomorúsággal töltötte el a kudarca, és láttam, hogy lelkiállapota beszélgetésünkre is rányomhatja bélyegét. Mindazonáltal így szóltam hozzá:

„Elolvastam a darabját; de vagy én tévedek, vagy ön nem tett mindenben eleget apjaura kívánságainak. Ha jól értettem, ő azt kérte, hogy úgy mesélje el a dolgokat, ahogy azok megtörténtek; márpedig több olyan részletet is találtam, amelyek valószínűségük révén csakis a színpadon képzelhetők el, ahol a megtevesztés és a taps mintegy a szokásnak megfelelően hozzátartozik az előadáshoz.

Először is, ön betartotta a hármasság szabályát. Holott egyszerűen hihetetlen, hogy ennyi minden történhetett ugyanazon a helyen mindössze huszonnégy óra leforgása alatt, és hogy az események a valóságban is ugyanolyan sorrendben követték egymást, mint az ön művében.

DORVAL Igaza van. De ha a történet mondjuk két hét alatt játszódott le, tényleg azt hiszi, hogy ugyanennyi időt kellett volna szánni az előadásra is? Ha a történetek egymásutánját megszakították más mozzanatok, vajon az előadásnak is tükröznie kell e zűrzavart? És ha az események a ház különböző pontjain játszódtak le, ugyanott kellett volna bemutatnom őket?

A hármasság szabályait nehéz betartani; de van bennük logika.

A hétköznapi életben az ügyek olyan apró mozzanatokból állnak, amelyek a valóság színezetét adhatnák egy regénynek, ám egy színdarab elviselhetetlenül unalmas volna tőlük: a regényben figyelmünk megoszlik a tömérdek különböző tárgy között; ezzel szemben a színházban, ahol a való életből csak néhány egyedi és különleges pillanatot mutatunk be, figyelmünket végig ugyanarra kell összpontosítanunk.

Szerintem egy darab inkább legyen egyszerű, mintsem fordulatokkal teli. Nem az események száma a lényeg, hanem a köztük lévő összefüggés. Kevésbé hihetőnek érzek két olyan eseményt, melyek a véletlen folytán egymás után vagy közvetlenül egy időben játszódtak le, mint egy olyan eseménysort, amelynek elemei a mindennapok tapasztalatának, a színpadi valóságosság változhatatlan szabályának megfelelően logikus rend szerint sorakoznak egymás után.

A cselekmény bonyolításának művészete abban áll, hogy a gondolkodó néző az események egymásutánjában mindig felfedezhesse az elvárásainak megfelelő logikát. E logikának annál nagyobb a jelentősége, minél különlegesebbek a felelevenített események. De nem szabad önmagunkból kiindulnunk. Aki cselekszik és aki néz, az két alapvetően más ember.

Bosszantana, ha akár a legcsekélyebb mértékben is vétettem volna az idő és a cselekmény egységére vonatkozó szabályok ellen; úgy vélem, az ember nem lehet elég szigorú, ha a színhely egységéről van szó. Emez egység nélkül a darab íve szinte mindig megtörik, csorbát szenved. Ó! Ha olyan színházaink volnának, amelyekben a díszlet annyiszor változna, ahányszor csak változik a darabban a színhely!...

ÉN És miért jelentene ez akkora előrelépést?

DORVAL A néző könnyen követni tudná a cselekmény egész menetét; az előadás így változatosabb, érdekesebb és érthetőbb volna. A díszlet megváltoztatásához ki kell üríteni a színpadot; a színpad pedig csak egy-egy felvonás végén maradhat üres. Vagyis ha két mozzanathoz át kellene alakítani a díszletet, ezek mindig két külön felvonásban szereplnének. A szenátorok gyűlését például nem láthatnánk közvetlenül az összeheseküvők tanácskozása után, legfeljebb akkor, ha a színpad olyan nagy, hogy két világosan elkülönülő térre lehet osztani. Az olyan kis színházak esetében azonban, mint a mieink, mit gondolna vajon egy józan ésszel megáldott ember, amikor azt látja, hogy az udvaroncok, akik aztán igazán tudják, hogy még a falnak is füle van, éppen ott szónok összeheseküvést uralkodójuk ellen, ahol az az imént a legégetőbb kérdésről, a trónról való lemondásról¹ kérte ki a véleményüket? Mivel a szereplők a helyükön maradnak, nyilván arra gondol, hogy a helyszín változik.

¹ Utalás Corneille *CINNA* című tragédiájára (II. 2.).

Egyébként pedig ami e színházi hagyományokat illeti, a következő a véleményem. Ha valaki nincs tisztában ezek művészi okaival, nem tudja, miért alakultak ki e szabályok, nem fogja tudni sem megfelelően követni, sem elvetni őket. Vagy túlzott tisztelettel, vagy túlzott megvetéssel kezeli e szabályokat, s e két ellentétes magatartás ugyanazzal a kudarccal fenyeget. Az egyik semmibe veszi az elmúlt századok megfigyeléseit és tapasztalatát, s a művészet gyermekkorához tér vissza; a másik pedig egyszerűen megállítja ott, ahol most tart, és megakadályozza a fejlődésben.

Rosalie lakosztályában folyt le az a beszélgetés, amelynek során kioltottam szívemben az irántam ébredő téves vágyat,² és újjáélesztettem benne Clairville iránti gyengéd érzelmeit. Constance-szal e széles fasorban sétálgattam, ezek alatt az öreg gesztenyefák alatt, amelyek itt vannak ön előtt,³ amikor továbbra is úgy gondoltam, hogy a világon rajta kívül nincs számomra más nő; számomra! aki ekkor épp arról próbáltam meggyőzni, hogy nem én vagyok a férfi, aki méltó párja lehet. Apám érkezésének hírére leszaladtunk a lépcsőn, valamennyien odasereglettünk; az utolsó jelenet⁴ pedig annyi különböző helyszínen játszódott, ahány helyen csak megállt e derék öregember, hogy kissé megpihenjen, a bejárati ajtó és e szalon között. Még most is magam előtt látom e színhelyeket... Azért helyezhettem az egész cselekményt egyetlen színhelyre, mert ez nem zavarta meg a darab menetét, és nem tette valóságosultná az eseményeket.

ÉN Hát ez igazán pompás. De miközben tette tervezte az események helyszínét, idejét és menetét, nem kellett volna olyasmit is kitalálnia, ami nem egyeztethető össze szokásainkkal, sem az ön jellemével.

DORVAL Nem hiszem, hogy ilyesmit tettem volna.

ÉN Szóval azt akarja mondani, hogy az első felvonás második jelenetében ott volt önnel az inasa? Ugyan már! Amikor azt mondja: *A kocsimat, lovakat*, az inas nem indul el? Nem engedelmeskedik önnek? Szemrehányásokat tesz, ön pedig nyugodtan végighallgatja? A szigorú Dorval, aki még barátjával, Clairville-lel is olyan zárkózott, barátian elbeszélget inasával, Charles-lal? Ez se nem valóságos, se nem igaz.

DORVAL Ezt elismerem. Magam gondoltam szinte szó szerint azt, amit Charles szájába adtam; de a szóban forgó Charles hű szolga, aki ragaszkodik hozzám. Ha úgy adódna, megtenné értem ugyanazt, amit André tett édesapámért. Charles tanúja volt a történeteknek. Semmi különösebb akadályát nem láttam annak, hogy szerepeltessem a darabban; ő meg annyira boldog volt!... Attól, mert valaki az inasunk, tán nem ugyanolyan ember, mint bárki más?... Ők bennünket szolgálnak, mi meg valaki mást.

ÉN És ha művét színpadra szánná?

DORVAL Sutba dobnám erkölcsi megfontolásaimat, és ódzkodnék tőle, hogy olyanokra bizzak fontos szerepet a színpadon, akik a társadalmi élet szempontjából jelentéktelenek. A Davusok az ókori komédiában kulcsszerepet töltöttek be, mert valójában ők álltak minden családi perpatvar háttérében. Vajon a kétezer évvel ezelőtti vagy jelenlegi szokásaink szolgáljanak mintaként? A komédiáinkban szereplő inasok mindig vidámak, ami egyértelműen bizonyítja, hogy érzéketlenek. Ha az író ott hagyja őket, ahol lenniük kell, vagyis az előszobában, a főszereplők között játszódó cselekmény érdekesebb és erőteljesebb lesz. Molière, aki mesterien használta fel az inasokat a színpadon, a TARTUFFE-ből és AZ EMBERGYŰLÖLŐ-ből kihagyta őket. Az inasok és szubrettek

² A TÖRVÉNYTELEN FIÚ. V. 3.

³ Uo. IV. 3.

⁴ Uo. V. 5.

közötti bonyodalmak, melyek megszakítják az igazi cselekményt, elterelik a néző figyelmét. A színpadon a cselekmény soha nem szakad meg; márpedig ha az ember két különböző bonyodalmat állít színre, hol az egyiket, hol a másikat függeszti föl.

ÉN Ha meg nem sértem, az ön helyében a szubretteknek megkegyelmeznék. Szerintem a fiataloknak, akik soha nem viselkedhetnek vagy beszélhetnek szívük szerint, folyton a legkülönbözőbb kötöttségeknek kell engedelmesskedniük, egyedül a szubrettek előtt tárhatják fel lelküket, vallhatják be azokat a szívüket markoló érzéseket, amelyek máskülönben a szokás, az illem, a félelem és az előítéletek miatt örökre rejtve maradnak.

DORVAL Hát akkor maradjanak a színpadon addig, amíg nevelési szokásaink meg nem változnak, és nem fejlődnek odáig, hogy gyermekeink szüleiket tekintik bizalmasoknak... Mi egyebet vett még észre?

ÉN Constance vallomása...⁵

DORVAL Nos?...

ÉN Az ilyesmi a nők körében igazán nem szokás.

DORVAL Ezt elfogadom. De képzeljen el egy nőt, aki olyan lelkülettel, emelkedettséggel és jellemmel bír, mint Constance; aki képes volt egy derék, becsületes embert válaszítani: és látni fogja, hogy tétovázás nélkül bevallja, mit érez. Constance zavarba ejtett... nagyon is.... Sajnáltam, így aztán csak még jobban tiszteltem.

ÉN Hát ez igazán furcsa! Hiszen a szíve másfelé húzta...

DORVAL Számítsa be azt is, hogy nem voltam ostoba fajankó.

ÉN Van ebben a vallomásban néhány kifejezetten kíméletlen részlet... A nők nevetésgésnek fogják tartani e jellemet...

DORVAL Már megbocsásson, de milyen nők? Szerencsétlen asszonyok, akik azt hiszik, szégyenletes érzést vallanak be, ahányszor csak azt mondják: *Szeretem*. Ez aztán tényleg távol áll Constance-tól; és igen szomorú társadalomban élnénk, ha nem volna körülöttünk olyan nő, aki hasonlítana rá.

ÉN De ez a hangvétel olyannyira szokatlan a színházban...

DORVAL Felejtse el a színpadot! Lépjen be a szalonba, és ismerje el, hogy Constance mondatai ott már nem sértették a fülét.

ÉN Ez igaz.

DORVAL Ennyi elég is. Csakhogy mindent el kell mondanom önnek. Amikor elkészült a darab, odaadtam az összes szereplőnek, hogy mindenki megnézhesse a szerepét, hozzátegyen vagy elvegyen belőle, s így még igazabb legyen a róla formált kép. Ám olyasvalami történt, amire egyáltalán nem számítottam, pedig igazán természetes. Arról van szó, hogy mivel sokkal inkább a jelen, mint a múlt lebegett a szemük előtt, hol finomítottak egy-egy kifejezésen, hol gyengédebbé tettek valamilyen érzelmet; megint máshol összetűzésbe keveredtek. Rosalie azt szerette volna, ha Clairville nem látja annyira bűnösnek; Clairville, ha Rosalie iránti szenvedélye még hevesebbnek látszik; Constance valamivel több gyengédséget akart mutatni az iránt a férfi iránt, akivel ma a házasság köteléke fűzi össze; s így a jellemek hitelessége néhány helyen csorbát szenvedett. Az egyik ilyen Constance szerelmi vallomása. Látom, hogy a többi sem maradhat rejtve az ön kifinomult ízlése előtt.”

Dorval szavai már csak azért is lekötölezték, mert igazán nem olyan ember, aki

⁵ Uo. I. 4.

könnyen osztogatja a dicséretet. Így aztán válaszul egy olyan részletkérdésre hívtam fel a figyelmét, amelyet máskülönben biztos nem tettem volna szóvá.

„És a tea ugyanebben a jelenetben? – kérdeztem.

DORVAL Értem, mire gondol, mifelénk ez tényleg nem szokás. Készséggel elismerem; de sokat jártam Hollandiában; hosszú időn át éltem idegenek között; tőlük vettem át e szokást; és itt saját magamat állítottam színre.

ÉN De hát a színházban!

DORVAL Nem ott vagyunk. Művem a szalonban kell megítélni... De egyetlen olyan helyet se hagyjon ki, ahol úgy érzi, a darab vét a színházi szokások ellen... Szíves örömmest megvizsgálom, vajon bennem van-e a hiba vagy a szokásokban.”

Mialatt Dorval beszélt, én saját ceruzás bejegyzéseimet kerestem, a kézirat margóján ugyanis megjelöltem azokat a helyeket, ahol valami furcsaságot találtam. A második felvonás második jelenetének kezdetén megtaláltam az egyik ilyen jelet, és azt mondtam:

„Amikor barátjának tett ígéretéhez híven felkereste Rosalie-t, a lány vagy tudott az ön távozási szándékáról, vagy nem. Ha tudott róla, hogyhogy egyáltalán nem beszélt erről Justine-nek? Vajon természetes-e, hogy egyetlen szót sem szól egy olyan eseményről, mely nyilván teljesen feldúlja? Rosalie sír, de bánatával magára marad. Fájdalma egy nemes lélek fájdalma, bevallja magának azokat az érzéseket, melyeknek születését nem tudta meggátolni, de melyeket kénytelen elítélni. *Nem tudta* – mondja erre ön. – *Meglepettnek látszott; megírtam, ön pedig látta.* Ez igaz. De hogy maradhatott rejtve előtte valami, amiről az egész ház tudott?...

DORVAL Reggel volt; alig vártam, hogy elhagyjam a házat, melyben csak bajt okoztam, és hogy végrehajtsam e végtelenül meglepő és kegyetlen megbízatást; felkerestem Rosalie-t, mihelyt a szobájában kigyúló fények jelezték, hogy már felkelt. A jelenet tényleg máshol játszódik, de mit sem veszít igazságából. Rosalie visszavonultan élt; nem remélte, hogy titkos gondolatait elrejtethi az éleslátó Constance és a szerelmes Clairville elől, legfeljebb akkor, ha mindkettőt elkerüli; éppen lejött lakosztályából; és még senkivel sem találkozott, amikor belépett a szalonba.

ÉN De miért jelentik be Clairville-t, amikor ön éppen Rosalie-val beszélget? Az embert soha nem jelentik be otthon; az egész olyan, mint egy önkényesen megrendezett színpadi fogás (*coup de théâtre*).

DORVAL Nem; minden úgy játszódik, ahogy valójában történt, és ahogy történnie kellett. Ha színpadi fogást (*coup de théâtre*) lát benne, ám legyen; az élet hozta így, magától jött létre.

Clairville tudja, hogy szerelmével vagyok; egyáltalán nem természetes, hogy hirtelen megszakítson egy beszélgetést, mely épp az ő kívánságára jött létre. Csakhogy képtelen legyőzni türelmetlenségét, mindenáron tudni akarja az eredményt. Hívat engem. Ön talán másképp cselekedett volna?”

Dorval itt megállt egy pillanatra; aztán így szólt: „Jobb szeretném, ha inkább képeket (*tableaux*) látnánk a színpadon, melyekből oly kevés van, pedig oly kellemes és oly egyértelmű hatást keltenének, mint ezeket a valószerűtlen színpadi fogásokat (*coups de théâtre*), melyek oly erőltetettek, olyan sajátos feltevésekre és csalásokra épülnek, hogy ha olykor-olykor az események ilyesfajta láncolata szerencsésen alakul és természetesnek hat is, ezer másik méltán váltja ki egy jó ízlésű ember nemtetszését.

ÉN De hát milyen különbséget lát színpadi fogás (*coup de théâtre*) és kép (*tableau*) között?

DORVAL Jobb lett volna, ha példákkal mutatom meg a különbséget, mintsem definiókkal. A darab második felvonása egy képpel (*tableau*) kezdődik, és színpadi fogással (*coup de théâtre*) ér véget.

ÉN Ertem. Egy váratlan esemény, mely beépül a cselekménybe, és amely hirtelen megváltoztatja a szereplők helyzetét, színpadi fogás (*coup de théâtre*). Kép (*tableau*) az, ha ugyanezeket a szereplőket olyan természetes és igaz módon állítjuk be a színpadon, hogy ha egy festő a valósághoz hűen megmintázná őket, a vásznon is tetszést aratnának.

DORVAL Nagyjából erről van szó.

ÉN Majdhogynem fogadni mernék, hogy a második felvonás negyedik jelenetében egyetlen szó sincs, mely ne volna igaz. A szalonban elszorított ez a rész, és végtelen nagy örömmel olvastam újra. Milyen szép kép (*tableau*) – mert erről van szó, ha nem tévedek – a szerencsétlen Clairville, ahogy barátja keblére dől, mint akinek már nem maradt semmi más menedéke...

DORVAL Az ő fájdalom nem kerüli el a figyelmét, de az enyémről megfeledkezik. Micsoda kegyetlen pillanat volt ez nekem!

ÉN Tudom, tudom. Emlékszem, hogy miközben áradt belőle a panasz és a fájdalom, ön a könnyeit barátja vállára hullatta. Az ilyesmit nem könnyen felejtí el az ember.

DORVAL Ismerje el, hogy ez a kép (*tableau*) nem jöhetett volna létre a színpadon; a két barát nem mert volna a közönségnek hátat fordítva szemtől szembe állni egymással, összeborulni, elválni, majd újra összeölelkezni; és hogy az egész igen keresett, igen nehézkes, igen modoros és igen hideg lett volna.

ÉN Minden bizonnyal.

DORVAL Elképzelhető-e, hogy ne éreznénk, hogy a szerencsétlenség közel hozza egymáshoz az embereket; és hogy a felbolydulás pillanataiban, amikor a szenvedélyek a tetőpontjukra hágnak, amikor a legmozgalmasabb a cselekmény, nevetséges, ha a szereplők félkörben állnak, egymástól jól elkülöníthető távolságban, szimmetrikus elrendezésben?

A színpadi cselekmény bizony még igen kezdetleges, hiszen szinte egyetlen olyan jelenetet sem látunk a színen, amely egy festményen elfogadható kompozíciót alkotna. Mit jelentsen ez? A színpadon talán nem olyan lényeges a valóságosság, mint a festő vásznán? Vajon törvényszerű-e, hogy annál inkább el kell távolodnunk a valóságtól, minél közelebb áll hozzá az adott művészeti ág, és hogy egy élőképek, ahol hús-vér emberek szerepelnek, kevésbé valóságosnak kell lennie, mint egy festett képnek, ahol – hogy úgy mondjam – csak a testek árnya látható?

A magam részéről úgy gondolom, hogy ha egy drámai mű jól volna megírva és megfelelően mutatná be, a színpad ugyanannyi valóságos képet (*tableau*) tárna a néző szemé elé, ahányat egy festő tudna a cselekményből vászonra vinni.

ÉN De hát az illem! Az illem!

DORVAL Állandóan csak ezt hangoztatják. Barnwell szeretője csapzott hajjal lép be kedvese börtönébe.⁶ A két barát összeölelkezik, és a földre rogy.⁷ Philoktétész valaha barlangja bejárata előtt, a puszta földön hentergett. Artikulátlan fájdalomkiáltáso-

⁶ George Lillo: THE LONDON MERCHANT, OR: THE HISTORY OF GEORGE BARNWELL (A LONDONI KERESKEDŐ AVAGY GEORGE BARNWELL TÖRTÉNETE). 1731. Clément de Genève francia fordítása 1748-ban készült el (LE MARCHAND DE LONDRES, OU L'HISTOIRE DE GEORGE BARNWELL).

⁷ George Lillo: THE LONDON MERCHANT. V. 5.

kat hallatott. E kiáltások egyetlen rövid sort alkottak,⁸ de a nézőt a velejéig átjárta a rémület. Vajon finomabbak vagy zseniálisabbak vagyunk az athéniaknál?... Ugyan mi-féle túlzást követhetne el egy anya, akinek megölik a lányát? Ha fúriaként vagy tébolyodottként rohángál fel-alá a színpadon; ha kiabálása a palota legtávolabbi zugába is elhat; ha zavarodottsága ruházatán is meglátszik, mindez illik kétségbeeséséhez. Ha Iphigénia anyja mint Argosz úrnője és a görögök vezérének hitvese jelenne meg előttem, a világ leghitványabb teremtményének látnám. Igazi méltósága, mely megdöbben, mely lelkem legmélyéig felkavar, abban áll, hogy az anyai szeretet képét (*tableau*) állítja elém teljes igazságában.”

A kéziratot lapozgatva megakadt a szemem egy kis ceruzajelen. A második felvonás második jelenetében azt a részt jelöltem meg, ahol Rosalie azt mondja a férfiről, aki meghódította, hogy *a tökéletességről szólt valamennyi ábrándjának megtestesítőjét vélte felismerni benne*. Úgy éreztem, egy gyermek fejében nem születhet meg ilyen mély gondolat: *a tökéletességről szólt ábránd* pedig nem illett Rosalie egyszerű, természetes stílusához. Fenntartásomat megosztottam Dorvallyal. Csak annyit felelt, nézzem meg még egyszer a kéziratot. Figyelmesen újraolvastam a kérdéses részt; láttam, hogy a betoldás utólag került a papírra, és Rosalie kezétől származik; aztán más tárgyra tértem.

„Nem szereti a valószerűtlen színpadi fogásokat (*coups de théâtre*)? – kérdeztem.

DORVAL Nem.

ÉN Pedig épp itt van egy, méghozzá a javából.⁹

DORVAL Tudom; és én magam hívtam fel rá a figyelmét.

ÉN Az egész cselekmény erre épül.

DORVAL Nem vitatom.

ÉN És ez talán baj?

DORVAL Feltétlenül.

ÉN Akkor miért használta fel?

DORVAL Azért, mert ez esetben nem a képzelet szüleményéről, hanem tényről van szó. A darab szempontjából sokkal jobb lenne, ha a dolgok másképp történtek volna.

ÉN Rosalie szerelmet vall önnek. Megtudja, hogy viszontszeretik. Semmit nem remél többé, nem is mer találkozni önnel. Levelet ír.

DORVAL Ez természetes.

ÉN És ön válaszol.

DORVAL Kénytelen voltam.

ÉN Clairville azt ígérte nővérének, ön nem utazik el anélkül, hogy Constance-t viszontlátta volna. Constance szereti önt. Beszélt erről. Ön ismeri az érzéseit.

DORVAL Neki is meg kell ismernie az én érzelmeimet.

ÉN Clairville nővére után siet, aki egyik barátnőjéhez ment, mert rossz híreket kapott Rosalie vagyonával és apja visszaérkezésével kapcsolatban. Tudták, hogy ön indulni készül. Mindenki meglepődik a hír hallatán. Azzal vádolják, hogy miközben gyengéd érzelmeket keltett Clairville nővérében, saját maga szerelemre gyúlt Clairville kedvese iránt.

DORVAL Így történt.

ÉN Clairville azonban egy szavukat sem hiszi. Szenvedélyesen kiáll ön mellett. Pár-

⁸ Szophoklész: PHILOKTÉTÉSZ. 745–746. sor.

⁹ A TÖRVÉNYTELEN FIÚ. II. felvonás 7., 8. és 9. jelenet.

bajba keveredik. Önt értesítik, hogy barátja segítségére siessen, miközben épp Rosalie levelére felel. Válaszát az asztalon hagyja.

DORVAL Szerintem ön is ugyanezt tette volna.

ÉN Rohan, hogy megmentse a barátját. Constance belép a szalonba. Azt hiszi, ön várja. Látja, hogy otthagyták. Értetlenül áll a történetek előtt. Észreveszi a levelet, amelyet ön Rosalie-nak írt. Elolvassa, és azt hiszi, hozzá szólnak a sorok.

DORVAL Bárki más ugyanígy tévedett volna.

ÉN Nyilván; hiszen Constance egyáltalán nem sejtí sem azt, hogy ön szenvedélyesen szereti Rosalie-t, sem azt, hogy Rosalie ugyanilyen szenvedélyes szerelmet érez ön iránt; a levél egy vallomásra válaszol, és ő bevallotta önnek szerelmét.

DORVAL Tegye még hozzá, hogy Constance fivéréől megtudta születésem titkát, és hogy a levelet egy olyan ember írta, aki úgy érzi, Clairville-lel szemben lenne méltánytalan, ha annak a kegyét keresné, akit szeret. Constance tehát azt hiszi, szeretik, és ez nem is lehet másként; innen aztán a rengeteg zűrzavar, amibe keveredtem, mint ön is láthatta.

ÉN De hát mi kivetnivalót talál mindebben? Nincs itt egyetlen hazug részlet.

DORVAL De elég valóságos sem. Nem látja, hogy századoknak kell eltelniük a körülmények hasonló összjátékához? Tőlem aztán a művészek büszkélkedhetnek, ha akarnak, hogy képesek kimódolni hasonló találkozásokat; az ilyesmi inkább ötletességéről, mintsem jó ízlésről tanúskodik. Egy darab annál szebb, minél egyszerűbb a cselekménye. Ha egy költő kiötölte volna ezt a színpadi fogást (*coup de théâtre*) meg az ötödik felvonásban azt a helyzetet, amikor Rosalie-hoz lépek, és megmutatom neki Clairville-t, aki a szalon másik végében egy kanapén ül magába roskadva, aligha józan eszét dicsérné, ha jobban tetszene neki a színpadi fogás (*coup de théâtre*), mint a kép (*tableau*). Az előbbi szinte gyerekjáték; a másik a géniusz jegyét viseli magán. Elfogultság nélkül beszélek mindkettőről. Egyiket sem én találtam ki. A színpadi fogás (*coup de théâtre*) tény; a kép (*tableau*) pedig egy szerencsés véletlen folytán jött létre, amit aztán nem mulasztottam el kiaknázni.

ÉN De amikor rájött Constance tévedésére, miért nem szólt erről Rosalie-nak? A megoldás kézenfekvő volt, és minden jóra fordult volna.

DORVAL Ó! Most egyszerűben igen messze került a színháztól; és olyan szigorral ítéli meg művemet, amelynek aligha akad darab, amely ellenállna. Lekötelezne, ha csak egyet is említene, amely eljutna a harmadik felvonásig, ha mindenki mindig mindent következetesen úgy csinálna, ahogy kellene. Ám ez a válasz, amellyel egy művész bizonyára beérné, engem nem elégít ki. Itt megtörtént esetről van szó, nem pedig fikcióról. Nem egy szerzőt kér arra, hogy indokoljon meg egy váratlan fordulatot; Dorvalt kéri, hogy magyarázza meg a viselkedését.

Nem árultam el Rosalie-nak, hogy ő és Constance egyaránt félreértés áldozatai, mert tévedésük megfelelt szándékaimnak. Mivel eltökéltem, hogy mindent feláldozok a becsület oltárán, úgy tekintettem e sajnálatos félreértésre, amely elválasztott Rosalie-tól, mint egy olyan eseményre, amely megóv a veszélytől. Nem akartam, hogy Rosalie hamis képet alkosson a jellememről; de ennél is fontosabb volt számomra, hogy hű legyek önmagamhoz és a barátomhoz. Fájt, hogy becsapom, és hogy becsapom Constance-t is, de nem tehettem mást.

ÉN Értem. Kinek írt, ha nem Constance-nak?

DORVAL Egyébként is olyan kevés idő telt el e pillanat és apám érkezése között; és Rosalie-t alig lehetett látni a házban! Egyszerűen nem lehetett írni neki. Egyáltalán

nem biztos, hogy örült volna, ha megkapja a levelemet; és biztos, hogy egy levél, amely meggyőzte volna ártatlanságomról anélkül, hogy rádöbbenette volna érzelmeim igazságtalanságára, csak tetézte volna a bajt.

ÉN Mindeközben Clairville csupa olyan dolgot mond, ami összetöri az ön szívét. Constance megmutatja neki az ön levelét. Nem elég, hogy lepleznie kell, amit valójában érez; tettetnie kell egy nem létező szenvedélyt. Összeházasítják Constance-szal anélkül, hogy ön tiltakozhatna. Az örömteli hírt Rosalie-nak is bejelentik anélkül, hogy ön cáfolhatná. A lány az ön színe előtt válik halálra; Clairville-t pedig, akivel hihetetlen kegyetlenül bánik, mélységes kétségbeesés fogja el.

DORVAL Ez az igazság; de hát mit tehettem volna?

ÉN Ami Dorval kétségbeesését illeti, a jelenet igen különös.¹⁰ A szalonban mély benyomást tett rám. Képzelteti, mennyire meglepődtem, amikor olvasás közben észrevettem, hogy a jelenet csak gesztusokból áll, egyetlen szó sem hangzik el benne.

DORVAL Hát ezt a történetet biztos nem mesélném el önnek, ha bármiféle értéket tulajdonítanék e darabnak, és ha büszke volnék arra, hogy megírtam. Az az igazság, hogy történetünk és a darab e pontjához érve annyira eluralkodtak rajtam az érzelmeim, hogy egyetlen szó sem jutott eszembe, így aztán különféle komédiákat elevenítettem fel, s az ezekből vett jelenetek alapján Clairville reménytelenségét igen ékesszóló formába öltöttem. Ő azonban, amikor néhány perc alatt átfutotta szerepét, így szólt hozzám: *Fivérem, ez így fabatkát sem ér. Egyetlen igaz szó nincs ebben az egész szónoklatban.* – Tudom. De nézze meg, és próbálja meg kijavítani. – *Könnyű dolgom lesz. Elég, ha az ember újra beleképzeleli magát a helyzetbe, és figyel magát.* Szemmel láthatóan tényleg ezt tette. Másnap elhozta a jelenetet, azt, amit ön is olvasott, egyetlen szót sem változtatam rajta. Elolvastam, majd többször is újraolvastam. Felismertem benne a természet hangját; és holnap, ha ön is úgy akarja, ismertetem önnel azokat a gondolatokat, melyeket a szenvedélyekről és kifejezésükről, a deklamációról és a pantomimról ébresztett bennem. Ma este visszakísérem annak a dombnak a lábához, mely mindkettőnk lakhelyétől egyenlő távolságra helyezkedik el; és ott megbeszéljük majd következő találkozásunk helyét.”

Dorval útközben a napnyugtát követő természeti jelenségekről beszélt; és így szólt: „Nézze, miként halványul egy-egy árny, miközben az egyetemes árny egyre növekszik... E széles bíborszalagok holnapra szép napot ígérnek... A lenyugvó nappal szemben az ég mindenütt lilás árnyalatokat ölt... Az erdőben már csak néhány madarat hallani, kései csicsérgésük még felvidítja az alkonyt... A csörgedező patakok hangja, mely lassan kiválik az általános hangzavarból, jelzi, hogy a munkát már sok helyütt abba hagyták, és hogy későre jár.”

Eközben a domb lábához értünk. Megbeszéljük, hol találkozunk legközelebb; aztán elváltunk.

(Folytatása következik.)

¹⁰ Uo. III. 5.